

JADIDCHILIKNING ASOSIY G‘OYALARI VA PRINSIPLARI

Patiyev Xoldor Ikromovich

Termiz davlat pedagogika instituti

Falsafa, ma'naviyat asoslari va

huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ush tadqiqot jadidchilik harakatining asosiy g‘oyalari va prinsiplarini o‘rganishga yordam beradi. Jadid XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston, Tatariston, Ozarbayjon kabi musulmon Sharq harakatlarida paydo bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayot bo‘lib, u xalqlarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, milliy o‘z anglashni, ijtimoiy adolat va erkinlikka qarshi kurashni boshlash surgan. Tadqiqotda jadidchilikning ma'rifatparvarlik, millatchilik, islohotchilik va modernizatsiya kabi asosiy g‘oyalari tahlili, ishdan jadidchilikning ta'lim, adabiyot, matbuot va teatr sohalaridagi faoliyati, uning jamiyatga ta'siri va o‘z davri uchun ahamiyati baholanadi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma'rifatparvarlik, millatchilik, islom islohotchiligi, ilm, fan, usuli savtiya

Kirish. Zamonaviy dunyoda harbiy xizmatchilardan shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yangi o‘qitish usullarini ishlab chiqishni talab qiladigan dolzarb vazifa bo‘lib qoldi. Harbiy ta'lim tizimi o‘z oldiga yuqori shaxsiy sifatlarga, fazilatlarga, intizomga, shuningdek noaniq va qiyin sharoitda qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan professional kadrlarni tayyorlash vazifasini qo‘yadi.

Shu nuqtai nazardan, XX asr boshlarida mamlakatlarda ta'lim tizimlarini yangilashda muhim rol o‘ynagan jadidchilik — islohot harakati alohida qiziqish uyg‘otmoqda. Jadidchilik ta'limoti tamoyillarining integratsiyasi talabalarning tanqidiy fikrlash, mas'uliyat va o‘zini safarbar etish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ularning ta'lim darajasini oshirishi kutilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev: “Jadidlar g‘oyasi – Yangi O‘zbekiston strategiyasi bilan har tomonlama uyg‘un va hamohang. Mamlakatimiz o‘z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g‘arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarur”, - deb ta’kidladi.

Adabiyotlar tahlili: Jadidchilik mavzusi bo‘yicha ko‘plab olib borilgan, A. Validi, H. Ziyoev, B. Qosimov, D. Alimova, Sh. Vohidov kabi olimlarning asarlarida jadidchilikning kelib chiqishi, g‘oyalari, faoliyati va tarixiy ahamiyati keng yoritilgan. Ushbadagi jadidchilikning Turkiston jamiyatidagi o‘rni, uning madaniy va siyosiy hayotiga ta'siri, jadidlar faoliyatining turli aspektlari, muammolari, ta'lim jarayonlari, adabiyot va matbuotdagi roli, siyosiy faoliyatdagi ishtiroki bo‘yicha o‘rganilgan. Bundan tashqari, jadidchilikning Markaziy Osiyo, Volga bo‘yi, Qrim va Ozarbayjon kabi turli xildagi o‘zgarishlar, jadidlarning shaxsiy fikri tafovutlar va kelajak jamiyat haqidagi tasavvurlari ham ta'kidlangan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, jadidchilik – o‘z davri uchun ilg‘or va muhim harakat bo‘lib, uning g‘oyalari va yuk faoliyati xalqlarining milliy o‘zligini anglashida, madaniy hayotida va ijtimoiy-siyosiy rivojlanishida muhim rol o‘ynagan.

Metodologiya: Ush tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tahliliy va sintetik metodlardan foydalaniladi. Mavzuga oid adabiyotlar, arxiv materiallari, davriy nashrlar va jadidlar merosi o‘rganiladi. Ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilishda ob'ektivlik, xolislik va ilmiylik prinsiplariga amal qilish.

Tahlil va natijalar: Davlat rahbari Toshkentda o‘tkazilgan “Jadidlar: milliy o‘zlik, istiqlol va davlatchilik g‘oyalari” mavzusidagi konferensiya jahon ilm-fan va madaniy jamoatchiligi o‘rtasida katta qiziqish va e’tibor uyg‘otdi. Bu ishlarni yanada kengaytirish va yangi bosqichga ko‘tarish maqsadida prezident qarori qabul qilinadi dedi prezident.

Ismoil Gaspirali nomi islom Sharq xalqlarining ma’rifatparvarlik harakati — jadidchilikning (ta’limning (ta’limotning) yangi, dunyoviyroq usuli) asos solishi va rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, u ko‘plab musulmon mamlakatlarida boshlang‘ich

ta'lim berishda ko'proq dunyoviy qarashlarga urg'u beradi. Odatiy ta'limning mohiyatini va tuzilishini tubdan o'zgartirishga mansub. Ismoil Gaspirali ma'rifatparvar ta'limning kelib chiqishi va maktabda jadidchilik deb nomlangan dunyoviy bilimlarni o'qitish usulining rivojlanishida turdi. U o'zining darslik, qo'llanma va asarlarida musulmon mamlakatlaridagi boshlang'ich maktabning allaqachon tanish bo'lgan qonunlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Aynan Ismoil Gasprinskiy milliy-konfessional tizimni o'zgartirish asoslarini ishlab chiqib ta'lim tizimiga joriy qildi. Ismoil Gasprinskiy o'z tamoyillarini jamiyat taraqqiyotidagi taraqqiyot va konfessional bag'rikenglikka asoslagan.

Jadidchilik harakati harakatchilari o'zlarini vatanparvar, taraqqiyparvarlar, keyinchalik esa jadidlar deb atashgan. O'sha vaqtning ilg'or vatanparvar, taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, xalqni isloh qilish majburligini tushunib yetgandilar.

Jadidchilik avvalo siyosiy harakat edi. Uning shakllanish, ifodalanish va mag'lubiyatga uchrash oraliqlari bo'lib, ularni to'rt davrga bo'lish mumkin. Turkiston, Buxoro va Xiva hududida bu davrlar:

1. 1895–1905;
2. 1906–1916;
3. 1917–1920;
4. 1921–1929-yillarni o'z ichiga oladi.

Ilk davrda ya'ni birinchi Turkistonda Rossiyasining podshosi mustahkam o'rnashib olishi kuzatiladi. O'sha vaqtda mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qo'yildi, diniy e'tiqodlari, urf-odatlar bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik holatlari tobora kuchaydi. Hayotiy, ilmiy va amaliyotga ega bo'lgan saviyasi yuqori bo'lgan qozilar tajribasiz kishilar bilan almashtirildi, poraxo'rlik, ijtimoiy-siyosiy adolatsizlik avj ola boshladi.

Millatning nurli istiqbolini o'ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari - hunarmand, dehqon, savdogar, mulkdor, ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga (Chor Rossiya tizimi) qarshi kurashni xalqni asriy

qoloqlikdan uygʻotish - siyosiy-maʼrifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar. Jadidchilik harakati shunday tarixiy bir sharoitda Turkiston mintaqasida rivojlanish uchun oʻziga qulay zamin yarata oldi¹.

Ular orasidan yetuk olimlar, zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va oʻz yurtini mustaqil koʻrishni orzu qildilar va shu yoʻlda kurashdilar kereak boʻlsa jononi ham qurbon qildilar. Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurashida asosan yoʻnalishlari ustuvor edi:

1. yangi usul maktablari tarmogʻini kengaytirish;
2. qobiliyatli yoshlarni chet elga oʻqishga yuborish;
3. turli maʼrifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish;
4. gazeta va jurnallar chop qilish, xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish bilan Turkistonda milliy demokratik davlat qurish va barpo etish.

Jadid ziyolilarining kuchli partiyasi tashkil qilingan taqdirdagina bu ishlarni amalga oshirish mumkin edi.

Bunday olganda, XX asr boshida yuzaga kelgan jadidchilik harakati oʻsha xalqlarning milliylikka erishish, mustaqillik yoʻlida dastlab chor Rossiyasi, soʻngra sovet mustamlakachiligiga qarshi kurashda muxim oʻrin tutadi. Bular qatoriga quyidagi jadidlarni koʻrsata olamiz:

Mahmudxoʻja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fayzulla Xoʻjayev, Said Ahmad Vasliy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Choʻlpon, Abduqodir Shukuriy (Shakuriy), Hamza Hakimzoda Niyoziy, Ubaydullaxoʻja Asadullaxoʻjayev, Abdurauf Fitrat, Abdulla Badriy va boshqalar oʻzlarning hayot va yashash davrida jadidchilik harakatida juda yorqin iz qoldirdilar.

Jadidchilikning asosiy gʻoyalari quyidagilardan tashkil topgan:

- umummilliy maʼrifatni mavqeyini koʻtarish;
- milliy ongni yuqoriga rivojlantirish;
- xalqni milliy birlikka erishish;
- xalqni milliy mustaqillikka erishish;
- mamalakatda jahon madaniyatini egallash.

¹ Ahmedov S. Oʻlimdan qoʻrqmagan mutafakkir. „Sovet Oʻzbekistoni sanʼati“, 1989-yil, 2-son.

Jadidchilikning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Turkiston xalqlarini o'rta asrlarga xos qoloqliklardan va diniy xurofotlardan ozod etish shariatni bosqichma-bosqich isloh qilish;
- xalqqa ma'rifat ulashish va tarqatish;
- Turkistonda mahalliy hukumatni yangi muxtoriyat hukumatiga o'tkazish uchun kurash;
- O'sha davrning Buxoro va Xiva xonliklarida qonuni bo'lmish konstitutsiyaviy monarxiya va parlament keyinchalik demokratik respublika tuzumini o'rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish;
- o'sha zamonga xos barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish;
- Toshkentda, Farg'onada, Buxoroda, Samarqandda va Xivada hur fikrli va taraqqiyparvar insonlarning ayrim guruhlaridan tomonidan ochilgan madaniy-ma'rifiy yo'nalishdagi jamiyat va uyushmalardan jadidchilik harakati shakllantirish.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida siyosiy, madaniy, iqtisodiy jihatdan inqiroz holatiga tushib qolgan musulmlarga tufayli rivojlanish past darajada bo'lgan o'lkada Turkiston ziyolilari chor Rossiyasining mustamlakachilik zulmidan qutulish, o'z milliy davlatchiligini tuzish, iqtisodiyotni va madaniyatni taraqqiy etish, yurtga bilim va ziyo tarqatish choralari ko'rish². Bu yo'nalishda jadidchilik harakati esa eng katta rol o'ynadi.

Jadidchilik harakati Rossiyaga qaram va ularga tobe bo'lgan musulmon xalqlari orasida dastlab Qrimda XIX asrning 1880-yillarida paydo bo'ldi. Jadidchilik harakati asoschisi diniy-dunyoviy ilmlarni chuqur egallagan Ismoilbek Gasprali (1851-1914) bo'lgan. Ismoilbek Gasprali 1884-yilda jadidchilar maktabini tashkil etib, 40-kun mobaynida 12-nafar o'quvchining savodini chiqaradi. Uning o'qitishmetod va usuli "usuli savtiya", ya'ni "yangi usul" nomi bilan shuxrat qozondi. Ismoilbek Gasprali o'z g'oyalarini qabul qilgan yangilik tarafdorlari "jadidlar", uning g'oyalari esa "jadidchilik" nomini oldi. Ismoilbek Gasprali esa bu sohada yangilik ya'ni darslik yaratadi.

² Oltinbek Olim. Jadid adabiyoti namoyondalari: Abdulla Avloniy. „Zabarjad media“, 2022. 432-bet.

Jadidlarning davrining xalq ma'rifati uchun kurash dasturi 3-asosiy yo'nalishdan iborat bo'lgan:

1. Yangi usuldagi maktablari tarmog'ini kengaytirish.
2. Umidli, iqtidorli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish.
3. Turli ma'rifiy-ma'naviy jamiyatlar tuzish xamda ziyolilarning kuchli firqasini tashkil etishga qaratilgan uchunchi hokimiyat ya'ni gazetalarni chop etish.

Ushbu reja-dasturni amalga oshirish borasida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Abdulla Avloniy, Abdulhamid Cho'lpon va boshqa ziyolilar jonbozlik ko'rsatishdi. Yangicha o'qitish tizimi musulmon farzandlariga qisqa vaqt ichida dunyoviy, diniy ta'lim berish reja-dasturi asosida olib borildi. Bu dasturga ko'ra maktablarda o'qitish tizimi 2-bosqichdan tashkil topgan. 1-bosqich ibtidoiy qism deb atalib, uning bilim olish yani o'qish muddati 4 yilni ichiga olgan. 1- bosqichni tamomlagan shogird eski maktabda 10 yil ta'lim olgandan ko'ra yaxshiroq bilimga ega bo'lgan.

2-bosqichni tugatgan o'quvchi arab, fors, turkiy tilda bimalol so'zlashib, rus tilida erkin gaplasha olganlar.

Jadidlarning millatlararo aloqalari juda keng qamrovli bo'lgan sababli ular Rossiya, Turkiya, Misr va boshqa mamlakatlardagi jadidchilik oqimlari dasturlaridan habardor bo'lganlar, o'zaro safarlar, muloqotlar orqali tajriba almashganlar.

Andijondagi jadidlarning yashirin tashkiloti "Taraqqiyparvar" deb atalib, maxfiy ishlar bo'yicha politsiya bo'limining ma'lumotlariga qaraganda, uning raxbarlaridan biri Ubaydulla Xo'jayev bo'lgan.

Birinchi Jahon urushidan keyin jadidlar parlamentar monarxiya uchun kurashgan bo'lsalar, Rossiyadagi fevral inqilobidan keyin Turkiston jadidlarining "taraqqiyparvarlar" oqimini tashkil qilgan radikal qismi ancha keng qamrovli, bir qator siyosiy talablarni ilgari surdi.

Turkistondagi oktyabr voqealari ularga o'z maqsadlarini oxirigacha amalga oshirishlariga imkon bermadi. Juda kam faoliyat ko'rsatgan bu muxtor respublika tugatilishi oqibatida jadidlar ta'qibga uchradilar. Abdurashidxonov Munavvarqorining guvoxlik berishicha, "Ittixodi taraqqiy", "Milliy ittixod", "Milliy

istiqlol” va “Turkiston Milliy Birligi” (raisi Ahmad Zakiy Validiy) maxfiy tashkilotlari o‘lkada hokimiyatni qo‘lga olish maqsadida faoliyat yuritgan.

Jadidlarning ayrimlari o‘sh davr tuzumning siyosatiga ko‘nika olmay xorijga o‘tib ketishdilar, qolgan qismi esa Turkistonda mavjud bo‘lgan istiqloлча xarakatiga qo‘shilib ketdilar.

Xulosa qilib harakatlarini, jadidchilik harakati o‘z davrining muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy hodisalari bo‘lib, uning asosiy g‘oyalari va hodisalari xalq taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Jadidchilik ma’rifatparvarlik, millatchilik, islom islohot va modernizatsiya g‘oyalarini ilgari surib, jamiyatni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, milliy o‘zlikni anglash va ijtimoiy adolatga erishishga intildi.

Jadidlar ta’limni isloh qilish, adabiyot va matbuotni rivojlantirish, teatr san’atini ta’minlash orqali jamiyatni uyg‘otishga harakat qildilar. Ularning ishlab chiqarish milliy ong o’sdi, madaniy yuksalish yuz berdi va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar kuchaydi.

FOYDALANILGAN ADABOYOTLAR.

1. Ahmedov S. O‘limdan qo‘rqmagan mutafakkir. „Sovet O‘zbekistoni san’ati“, 1989-yil, 2-son.
2. Oltinbek Olim. Jadid adabiyoti namoyondalari: Abdulla Avloniy. „Zabarjad media“, 2022. 432-bet.
3. Патиев, Х. (2023). ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3(11).
4. Ikromovich, P. X. (2023). Jadid ma’rifatparvarchiligi shakllanishidagi tarixiy shart-sharoit va obektiv zaruriyat. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(3), 167-179.
5. Xoldor, P. (2024). JADIDCHILIK G ‘OYALARI TARG ‘IBOTINING IQTISODIY MUOMMOLARGA NISBATAN IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 2(1), 281-285.

6. PATIYEV, X. (2024). JADID MA'RIFATPARVARLARI QARASHLARIDA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TASNIFI. *News of the NUUz*, 1(1.10. 1), 166-168.
7. Ikromovich, P.K. JADIDIZM HARAkatINING MOHIYINING IJTIMOIIY-FALSAFIY YONDORISHI. *Amerika ijtimoiy fanlar va insoniyat tadqiqotlari jurnali*, 4 (11), 175-181.